

Halk kütüphaneleri ve istatistik

Bülent Yılmaz*

1. GİRİŞ

Sürekli değişen ve bu değişim ile oldukça karmaşık yapılara ulaşan toplumlar, toplumsal ilişkiler ve toplumsal kurumların sağlıklı olarak irdelenebilmeleri, günümüzde, güncel ve pratik gözlemlerle yapılan değerlendirmelerin ötesinde, ancak somut bilimsel verilere dayanarak olmaktadır. İstatistiksel veriler, sağlıklı irdelemelere olanak sağlayacak nitelikte somut bilimsel verilerdendir.

Bu çalışmada öncelikle, istatistik tanımlanarak, istatistiksel verilerin işlevlerinden söz edilecek ve kütüphanecilikte istatistikler konusu ele alınacaktır. Daha sonra halk kütüphanelerinde tutulan istatistiklerin önem ve gerekliliği vurgulanarak, ülkemiz halk kütüphanelerindeki istatistikler değerlendirilecek ve bir takım sonuçlar çıkarılmaya çalışılacaktır.

2. İSTATİSTİK

2.1. Tanım

"İstatistik" terimi, "devlet" ya da "durum" anlamına gelen "Status" teriminden kök alır. "İnsanlar, çok eski devirlerden beri, devletin çeşitli yönlerden durumunu anlamak için bir takım rakamlar toplamışlar ve bunlara «istatistikler» demişlerdir"¹. İlk kez XVIII. Yüzyıl'da Almanya'da, Prof. Gottfried Achenwall tarafından kullanıldığı belirtilen² istatistik terimi, çeşitli biçimlerde, ancak genelde benzer içerikte tanımlanmaktadır. "Dar anlamda istatistik, çeşitli olaylarla ilgili olarak toplanmış rakamlar, yani veriler demektir... İstatistik, verilerin toplanması, organize edilmesi ve bu verilerden bir sonuca varabilmesi ile ilgili olarak kullanılan bilimsel yöntemler topluluğudur"³. Bir başka tanıma göre, "İstatistik, yığınların özellikleri üzerine sayma yahut ölçme işlemleriyle elde edilen verilerle uğraşan bilimsel bir yöntemdir"⁴. Tanımları artırmak olanaklıdır; genel bir tanım yapmak gerekirse; "İstatistik, belirli amaçlar için veri toplama, toplanan verileri sınıflama, çözümlenme ve yorumlama teknik ve yöntemleri bilimidir"⁵.

2.2. İstatistiğin önemi ve işlevleri

Yukarıda verilen tanımlardan altı çizilerek belirtilecek temel gerçekler şunlardır:

a. İstatistik, bilimsel bir yöntemdir.

* H.Ü. Kütüphanecilik Bölümü Araştırma Görevlisi

1 Alaattin Kutsal ve Zehra Muluk. Uygulamalı Temel İstatistik Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 1978. s.1.

2 Haluk Cillov. İstatistik Tekniği ve Uygulaması. İstanbul, İ.Ü. İktisat Fakültesi, 1976. s.5.

3 Bilge Aloba Köksal. İstatistik Analiz Metodları. İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, 1977. s.1.

4 M.G.Kendall and A. Stuart. The Advanced Theory of Statistics. London, Griffin Co. Ltd., 1963. s.1.

5 Hüsnü Arıcı. İstatistik Yöntemler ve Uygulamalar. Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 1981. s.4.

- b. İstatistiksel veriler, bilimsel verilerdir; somut ve nesnelirler.
- c. İstatistiksel veriler, belirli amaçlar temelinde elde edilip, kullanılır.
- d. İstatistik, toplumsal nitelikli olaylar (durumlar)da da sağlıklı irdelemeler için başvurulan bir yöntemdir.
- e. İstatistiksel veriler, belirsizliğin ve rastlantısallığın egemenliğini engeller.

Vurgulanan bu gerçekler, istatistiksel verilerin nitelik ve işlevlerine, gerek toplumsal, gerekse kütüphanecilik alanı ölçeğinde ışık tutmaktadır. En başta belirtildiği üzere, günümüzde toplumsal yaşam oldukça karmaşık (ancak özünde belli bir düzenliliği içeren) bir yapıya ulaşmıştır. Çok boyutluluk anlamına gelen bu karmaşıklıkta, "bilimin egemenliği" gelişmenin temel koşulu olma özelliğini giderek pekiştirmiştir. Toplumsal sorunların tanımlanıp çözümlenmesinde bilimsel verilere dayanmak, çeşitli bilgi alanlarında araştırmalar yapmak, yürütmek ve sağlıklı sonuçlara ulaşmak, toplumsal kurumların yönetimini bilimsel temellere oturtmak, Sosyal Bilimler'de sayısal anlatımı sağlayabilmek, toplumsal kurum ve sorunların geleceğine yönelik sağlıklı öngörülerde bulunabilmek, yine toplumsal kurum ve durumlara yönelik kararlar almanın doğru bir temelde gerçekleştirilebilmesini sağlamak, kurumun geliştirilmesi ile ilgili planlar yapabilmek, çeşitli uygulama sonuçlarını değerlendirebilmek için, istatistik ve istatistiksel verilerin önem ve gerekliliği yadsınamaz.

Buradaki önem temelinde açıklamak gerekirse; istatistiksel verilerin iki ana işlevi; durumları betimlemek ve belirsizlik içinde en doğru kararı alabilmektir. Bu iki işlev, "durumun tanımlanması ve sonuç çıkarmak" ⁶ olarak da belirtilebilir. Bunların dışında bazı işlevlerden de söz edilebilir ⁷.

3. KÜTÜPHANELER'DE İSTATİSTİK

Kütüphane istatistikleri, bugünkü işlev ve içeriğinde, 19. Yüzyıl'dan bu yana tutulmaya başlanmış olup, bu konu ilk kez istatistikçiler tarafından, 1853 yılında Brüksel'de yapılan "Uluslararası İstatistik Kurultayı"nda ele alınmıştır ⁸. Çeşitli gelişim aşamalarından geçerek, 1950'de UNESCO'nun İstatistik Servisi kurmasına ulaşan süreç, bununla daha hızlı bir döneme geçmiş, bu alanda uluslararası standartlar oluşturma anlamında da önemli bir yol alınmıştır.

Ülkemizde, bilimsel nitelikteki istatistik çalışmaları 1926 yılına uzanmaktadır. 26 Şubat 1926 tarihli bir kararname ile kurulan "Merkezi İstatistik Dairesi"nin adı aynı yıl "Devlet İstatistik Enstitüsü" olarak değiştirilmiştir. Kütüphanelere ilişkin ilk istatistiksel verilere 1929 yılında, bu kurumun çıkardığı "İstatistik Yıllığı" adlı kaynakta rastlanmaktadır. Halk kütüphanelerine ilişkin istatistiksel verilerin ise, 1968 yılında ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir.

3.1. Halk Kütüphanelerinde İstatistik

Ülkemizdeki halk kütüphanelerinde tutulan istatistiklerin değerlendirilmesine geçmeden, istatistiklerin, bu kütüphanelerimiz için önemini genel olarak bilirlemekte yarar

⁶ Hubert M. Blalock. *Social Statistics*. 2nd. ed. Tokyo, McGraw-Hill, 1972. s.4.

⁷ Bu konuda bkz. E. Vernon Lewis. *Statistical Analysis: Ideas and Methods* New York, Van Nostrand, 1963. s. 4-5

⁸ Frank L. Shchick. "Library Statistics: A Century Plus" *American Libraries* 2(1)1971. s.272.

vardır.

1. Günümüzde, kütüphane ve benzeri kurumlarda yönetim dediğimiz olgu, planlama, örgütleme, esgüdüm, yöneltme ve denetim aşamalarından oluşan bir süreç olarak tanımlanmakta ve kabul edilmektedir. Bu sürecin belirttiğimiz her aşamasının başarılı bir biçimde gerçekleştirilebilmesinde, kurum ile ilgili somut verilere gereksinim duyulur. Özellikle planlama ve örgütleme'de bu gereksinim yaşamsaldır. İşte, halk kütüphanesinin yönetimini sağlıklı ve bilimsel temellere oturtmak, istatistiksel verilerle olanaklıdır.

2. Halk kütüphanesinde verilen hizmetin değerlendirilerek geliştirilebilmesi, somut ve nesnel niteliklere sahip olduğunu belirttiğimiz istatistiksel verilerin olmasını zorunlu kılar. Elde somut veriler olmadan kütüphane hizmetine ilişkin eksik, yanlış, olumsuz ve olumlu yanları bulabilmek olası değildir. Böyle bir değerlendirmeyi yapmak ise, hizmetin geliştirilmesinde son derece önemli ve gereklidir. İstatistik verilerle duyulan gereksinimin kaynaklarından birisi de budur.

3. İstatistiksel veriler, halk kütüphanesinde bilimsel bir yönetimin temel unsuru olan "karar verme süreci"ni doğrudan belirler. Karar verme süreci kütüphane ve hizmetinin -özellikle geleceğine yönelik- her ayrıntısına ilişkin politikanın belirlenmesi anlamına gelir. Kütüphane için doğru bir politika belirleyebilmek somut verilerle olanaklıdır.

4. İstatistiksel verilerin yönetime ilişkin bir gereksinim olmasının temelinde, bu verilerin, halk kütüphanesi yönetimini belirsizlik ve rastlantısallığın egemenliğinden korusu yatmaktadır.

5. Halk kütüphanelerinin yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeyde işbirliğini gerçekleştirebilmelerinin ön gereklerinden birisi de, istatistiksel verilerin varlığıdır. İş birliğinin planlanması ve yürütülmesinde, elde somut verilerin olması zorunludur.

6. Bir ülkenin eğitim ve kültür yapısının incelenmesinde, halk kütüphanelerine ilişkin istatistiksel verilere de gereksinim duyulur. Bir başka deyişle, halk kütüphanesine ilişkin istatistiksel veriler, bir ülkenin eğitim ve kültür yapısının önemli göstergelerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

Halk kütüphanesi istatistiklerinin önemini ortaya koyan noktaları geliştirmek olanaklıdır. Ancak çözümü, halk kütüphanesinde bilimsel yönetimi egemen kılmının, sağlıklı istatistiksel verileri gerektirdiğinin kabul edilmesinde yatmaktadır.

4. TÜRKİYE'DE HALK KÜTÜPHANELERİNDE TUTULAN İSTATİSTİKLER

Yukarıda kurumsal çerçevesini çizerek, önemini vurguladığımız istatistiklerin, halk kütüphanelerinde de yararlı olabilmesi, halk kütüphanelerinde tutulan bu istatistiklerin, işlevsel, belirlenen amaca yönelik, standart, kullanışlı, sade, çok boyutlu değerlendirmelere olanak sağlayan niteliklere sahip olmasına bağlıdır.

Ülkemiz halk kütüphanelerinde 1975 yılından bu yana, Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü ile Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından oluşturulan istatistikler tutulmaktadır. Genel Müdürlükte görüştüğümüz yetkililer, 1975 yılından bu yana, bu istatistiklerde önemli oranda bir değişikliğin olmadığını belirtmişlerdir.

Sonuç olarak söylenmesi gereken genel yargıyı başta belirtmekte yarar olabilir: Halk kütüphanelerimizde halen tutulmakta olan istatistikler, yukarıda belirtilen niteliklere sahip olmaması nedeniyle kendilerinden beklenen işlevleri yerine getiremezler. Konu-

yu açarak bu yargıyı temellendirmek olanaklıdır.

Ülkemizdeki halk kütüphanelerinde, derme, okuyucu ve personele yönelik aylık, üç aylık ve yıllık istatistikler tutulmaktadır. Tutulan bu istatistiklerin sonuçları K.B. Kütüphaneler Genel Müdürlüğü'ne gönderilmektedir.

4.1. Tutulan İstatistiklerin Değerlendirilmesi

1. Halk kütüphanelerimizde tutulan aylık ve üç aylık istatistik çizelgeleri ile yıllık istatistik çizelgeleri arasında bazı tutarsızlıklar bulunmaktadır. Aylık ve üç aylık çizelgelerde "Öğrenci-Yetişkin" ayrımına tutulan okuyucular, yıllık çizelgede "Çocuk-Yetişkin" diye ayrılmaktadır.

2. İstatistik çizelgelerinde farklı nitelikteki birimler aynı bütünün parçalarıymış gibi, okuyucular "Öğrenci" ve "Yetişkin" olarak gruplandırılmaktadır. Oysa bilindiği gibi "Öğrenci" bir mesleği, "Yetişkin" ise bir yaş grubunu dile getirir. Öğrenci olan bir yetişkinin hangi gruba gireceği çelişkisi, bu ayrımın sağlıksızlığını ortaya koymaktadır.

3. Halk kütüphanesi kullanıcılarının (istatistiklerde "okuyucu" geçiyor) bu istatistiklerde yalnızca çocuk, yetişkin, öğrenci, erkek ve kadın gibi nitelikleri belirlenebilmektedir. Oysa, özellikle günümüzde, halk kütüphanesi kullanıcılarının belirlenmesi gereken birçok niteliği bulunmaktadır. Bu yapıyla istatistiksel verilerin, kullanıcılara yönelik ayrıntılı değerlendirmeler yapmaya olanak sağlamamaktadır.

4. İstatistik çizelgelerinde verilen okuyucu sayıları, gerçekte kütüphaneden alınan kitap sayılarıdır. Bir okuyucu, halk kütüphanesinden bir yılda 10 kitap almışsa, bu kayıtlara yılda 10 okuyucu olarak geçmektedir. Dolayısıyla, halk kütüphanelerinde tutulan istatistiklerle elde edilen okuyucu verilerine dayanarak sağlıklı değerlendirmeler yapmak olanaklı değildir. Okuyucu istatistikleri, aslında dermeye ilişkin istatistiklerdir. Bazı ilçe kütüphanelerinde, kütüphane okuyucu sayısının, ilçe nüfusunu geçmesi gibi çelişkilerin yaşanması bundan kaynaklanmaktadır.

5. Kütüphaneye "Kayıtlı üye sayısı" başlığı altında verilen rakamlar, o kütüphanenin kuruluşundan bu yana üye olanların sayısıdır. Bu üyelerin büyük bir bölümü kütüphaneyi kullanmamaktadır. Hatta bir bölümü hayatta bulunmamaktadır. Ankara'da bir ilçe kütüphanemizin 10 bin dolayında kayıtlı üye sayısı içinde etkin üyesi sayısının 250 - 300 olduğu yetkililer tarafından belirtilmiştir.

6. İstatistiklerde, materyalin kütüphaneye sağlanma biçimi "satın alınır", "Resmi kurumlardan gelen", "Diğer kütüphanelerden devir" ve "Bağış" olmak üzere dört gruba ayrılmıştır. Bağış ve satınalma dışındaki başlıkların, gerek uluslararası standartlara, gerekse kütüphanecilik bilimine uygun olmadığı söylenebilir. Kaldı ki, bunlar bağış kapsamına girmektedir.

7. Dermeye ilişkin istatistiklerde gazete ve dergi gibi süreli yayınların her cildi bir kitap olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle farklı nitelikteki materyal aynı veriyi anlatmakta ve süreli yayınlara ilişkin istatistik verileri bulunmamaktadır.

8. Dermeye ilişkin istatistikler, sadece kitap ve süreli yayınlarla ilgili verileri elde etmeye olanak sağlamakta, bunun dışındaki materyali dikkate almamaktadır.

9. İstatistik çizelgelerinde bütçe ve bina unsurlarına ilişkin bilgilerin kaydedilmesi olanaksızdır.

10. İstatistik çizelgeleri genel olarak uluslararası standartlara uymamaktadır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Yapılan ve yapılması olası değerlendirmeler ışığında, ülkemiz halk kütüphanelerinde tutulan istatistiklere ilişkin şu sonuçları çıkarmak olanaklıdır:

1. Halk kütüphanelerimizde tutulan istatistiklerden elde edilen verilerle gerek tek halk kütüphanesi, gerekse ülkedeki tüm halk kütüphaneleri bazında sağlıklı irdelemeler yapılamaz.

2. Bu istatistiksel verilere dayanarak, halk kütüphanelerini geliştirmeye yönelik her düzeydeki çabanın bilinçli bir çaba olamayacağı ve sağlıksız bir sonuca ulaşacağı söylenebilir. Bu verilerle, halk kütüphanesi hizmetlerini geliştirmek olanaklı değildir.

3. Bu istatistiksel verilere dayanarak, bu alanda ayrıntılı bilimsel araştırmalar yapılabilmektedir. Yapılan ve yapılacak olan araştırmaların büyük bir bölümü sağlıklı verilere dayanmayacaktır.

4. Bu nitelikteki istatistiksel veriler, bölgesel, ulusal ya da uluslararası düzeyde çeşitli hizmet alanlarında olası işbirliği projelerinin gerektirdiği bilgileri sağlayamayacaktır.

5. Bu istatistiksel verilerle, kütüphane yönetiminin ve geleceğe yönelik politikalar belirlemenin sağlıklı olamayacağı, aksine raslantısal olacağı söylenebilir.

6. Genel sonuç olarak, halk kütüphanelerimizde tutulan istatistiklerin, çağdaş bir halk kütüphanesinin hizmet anlayışına ve yapısına uygun olmadığını söyleyebiliriz.

Başbakanlık DİE ve K.B. Kütüphaneler Genel Müdürlüğü'nün birlikte hazırladığı halk kütüphanesi istatistik formlarına çağdaş ve işlevsel bir içerik verme yönünde ciddi bir çaba bugüne kadar görülmemiştir. 1988 yılında halk kütüphanelerinde standartlar oluşturmak amacıyla yapılan komite toplantıları⁹ bu konuda önerilen istatistik çizelgelerinin bugün kullanılmakta olanların içerdiği eksiklikleri gideremediği görülmektedir. Ayrıca, bu konuda yapılan bilimsel araştırma ve çalışmaların sayısı da çok azdır¹⁰.

Önerilere gelince; her şeyden önce, bu konudaki sorunun ciddiyeti ve aciliyeti ilgili her kişi, kurum ve kuruluş tarafından anlaşılmalı ve kabul edilmelidir. Sorunun çözümü amacıyla bir organizasyon biçiminde biraraya getirilecek bu kişi, kurum ve kuruluşlar (Kütüphaneler Genel Müdürlüğü, DİE, kütüphaneci bilim adamları, uzman istatistikçiler, hukukçular, halk kütüphanesi yöneticileri v.b.) uluslararası çalışma ve uygulamaları da dikkate alarak işlevsel ve çağdaş istatistik çizelgelerini oluşturabilir. Kuşkusuz, böyle bir çalışmada uluslararası standartlar da gözden uzak tutulmamalıdır.

Günümüzde, halk kütüphanelerimizdeki olumsuz yapının kısa ve uzun süreçte aşılmasının ve çağdaş bir hizmet anlayışının yaşama geçirilmesinin diğer koşulların yanı sıra, sağlıklı istatistikleri de gerektirdiği kabul edilmesi gereken bir gerçektir. Halk kütüphanelerine yeni bir biçim vermede başarılması zorunlu güçlüklerden birisi de budur.

⁹ Kütüphanelerde Yasal Düzenlemeler ve Standartlaşma. Komite Toplantıları. 23-25 Şubat 1988. Ankara, kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, 1988. s.74-75.

¹⁰ Bu konuda olumlu bir çalışma olarak bkz. F. Sevinç Genç. Kütüphane İstatistiklerinin Ölçünleştirilmesi. (Basılmamış Bilim Uzmanlığı Tezi) Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 1982.